

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 16

☆ ڈاکٹر حنا خان، ڈاکٹر طاہرہ سرور

THE PUBLIC NATIONAL POETRY OF AHMED RAHI

احمد راہی قومی تے ملی شاعری

Abstract:

A country and a nation have a great place in someone's life. The identity of a human being is linked with his country. As far as poets are concerned, they are much sensitive and therefore present their feelings in the most esthetic way by carefully considering their linguistic choices. Ahmed Rahi's subject matter is not limited to the emotions of a young unmarried and the married women. His love for country and countrymen is also depicted in his writings. In his public national poetry. He not only makes his countrymen remember their responsibilities but also he prays for his country and fellow men. The paper aims to explore Ahmed Rahi's expertise as public national poet.

Keywords: National, Identity, Emotion,
Responsibilities

☆ اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر، شعبہ اردو، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

قومی تے ملی شاعری توں مراد اجیہی شاعری اے۔ جیہڑی قوم تے ملت لئی کیتی جاوے۔ اجیہی شاعری جیہدے راہیں قوم وچ نہ صرف دیس پیار دے جذبے اگھیرے جاوے سگوں دیس یاں وطن لئی من اندر پنگرن والے احساساں تے جذبیاں دا اظہار کیتا جاوے۔ احمد راہی مذہب و محبت وطن انسان سن۔ اوہناں نوں ہمیش توں دھرتی، مٹی تے وطن نال انتاں دی محبت رہی۔ جیہد اظہار اوہناں اپنے گیتاں تے نظماں وچ کیتا اوہناں دی قومی تے ملی شاعری دا سبندھ اجیہی شاعری رچن دا کارن سی احمد راہی قلم کار سن۔ اوہناں ساری حیاتی لکھ پڑھ کے کمایا۔ اوہ اپنے دور دے وڈے شاعراں وچوں نہیں۔ ایس پاروں مشاعریاں دی لوڑ بنے رہے۔ اوہناں گھٹ مشاعریاں وچ رلت کیتی۔ اوہ ڈھیر بہتے سوشل نہیں سن، فیرومی مشاعریاں نوں منعقد کرواں والیاں دی کوشش رہندی پئی راہی صاحب اوہناں دے مشاعریاں وچ ضرور رلت کرن۔ خاص موقعیاں تے ہون والے مشاعرے تے ٹیلی ویژن مشاعرے جیہناں وچ موقعے دی مناسبت نال اوہناں ملک تے قوم نال محبت دا اظہار شعراں راہیں کیتا۔ ایہناں موقعیاں لئی اوہناں اجیہی شاعری کیتی جیہنوں اوہناں دی قومی تے ملی شاعری آکھیا جاسکد اے۔ کجھ شاعری ملی نغمیاں دے طور تے اوہناں شعری پراگے ”رُت آئے رُت جائے“ وچ وی شامل کیتی۔ جیویں آزادی دیہاڑ دی مناسبت نال اوہناں دا اک خوبصورت نغمہ ”چودہ اگست“ اے۔ جیہدے وچ وطن نال محبت دا اظہار کردیاں اوہناں حالات تے واقعاں ول اشارہ کیتا۔ جیہناں دا سامنا اوس دور دے لوکاں بڑی دلیری نال کیتا سی۔ اوہناں موجب احمد راہی اوہناں قربانیاں دا ذکر کردیاں کہ کسٹراں آزادی وری نعمت لہھی۔

میں دل میں لے کے وہ درد آیا،

جو اس زمیں سے

مری محبت کی ابتدا ہے

مری محبت کی انتہا ہے..... مری صدا ہے (1)

پاکستان مسلماناں دیاں لکھاں قربانیاں دا پھل اے تے رب دا تحفہ اے۔ اج انسان اوہناں دکھاں، تکلیفاں، اوکڑاں، ظلماں، زبردستیاں تے دھروواں دا گوریہ نہیں لاسکد اجیہدے توں لنگھ کے وطن حاصل کیتا گیا۔ احمد راہی اوہناں لوکاں وچوں اک سن جیہڑے ونڈ دے دوران واپرن والے حالات دا شکار سن۔ اوہ حساس طبیعت دے

مالک سن۔ ایس پاروں عام بندے نالوں ودھ حالات تے واقعات توں متاثر ہوئے۔ وکھرے ملک لئی کنیاں قربانیاں دینیاں پیندیاں نیں ایہدا اظہار اوہناں من کھجیوں ڈھنگ نال کیتا اک نغے ”قائد اعظم کافرمان“ وچ پاکستان دے بانی دا پیغام اجو کے دور دے جواناں تیکر ایہناں شہداں وچ اڑیا:

ۛ یہ سر زمیں جو ہمیں ملی ہے
ہمارے ایثار کا ثمر ہے
لہو سے اپنے ہے جس کو سینچا
خیال رکھنا یہ وہ شجر ہے (2)

احمد راہی ہوراں دے ملی نغے نہ صرف اوہناں دے وطن لئی احساساں تے جذبیاں دے عکاس نیں۔ سگوں نغمیاں راہیں اوہناں چنگے انسان تے سچے پاکستانی ہون دے تقاضیاں دی وی گل کہیتی اے۔ دیس نوں لکھاں جاناں قربان کر کے حاصل کیتا گیا۔ قیام دامتقصد اسلام د اقلعہ بنانا تے دنیا نوں امن، آشتی، محبت تے بھائی چارے دا پیغام دینا سی۔ احمد راہی موجب اصل مقصد و سار نے نہیں چاہیدے۔ سگوں آپسی رنجشاں، نفرتاں، کدورتاں تے اختلافان نوں بھلا کے محبت، امن تے بھائی چارے نوں عام کرنا چاہید اے۔ کیوں جے ایہو حیاتی دا تقاضا اے۔

حیاتی دے تقاضیاں نوں محنت، کوشش تے لگن بناں پورا نہیں کیتا جاسکدا۔ انسان نوں مقام بناون لئی دن رات کوشش تے محنت کرنی پیندی اے تاں وکھر مقام بناون وچ کامیاب ہوندا اے۔ انج ای ملک، وطن، دیس دی سلامتی، ترقی تے عزت دا دار و مدار عوام اُتے اے۔ کوئی ملک اپنے لوکاں راہیں جانی جاندا اے جد کہ لوک بھاویں دنیا دے کسے خطے وچ ٹر جاوے اوہناں دی پچھان ملک نال اے۔ کسے ملک دی ترقی تے عزت لوکاں دی ہمت، لگن، محنت تے کوشش پاروں اے۔ پھلاں دی تازگی باغ نال ہوندی اے۔ احمد راہی دیس نال محبت دا اظہار کردیاں کہندے نیں:

ۛ یہ بحر و بر، یہ کوہسار ہیں ہمارے جسم و جاں

ہم ان کے پاسباں ہیں اور یہ ہمارے پاسباں (3)

دیس و اسیاں دا فرض دیس نال صرف محبت کرنا ای نہیں۔ سگوں ایہدی حفاظت اوہناں دا فرض سگوں قرض

اے جیہڑا اوہناں نوں ہر صورت ادا کرنا اے۔ بھانویں جاناں قربان کرنیاں پین۔ کسے ملک دی حفاظت لئی فوج دا کردار مڈھلا اے۔ پاکستانی فوج وچ ایجیے جوان نیں جیہڑے دھرتی ماں دی حفاظت لئی تن من تے دھن دی بازی لاون توں وی نہیں ہٹکدے۔ بہادر تے جری جوان وطن دی حفاظت نوں اپنا فرض سمجھدے نیں۔ احمد راہی ہوراں ملی نغے ”خاک ارض وطن“ وچ فوجی جواناں نوں ڈھیر خراج تحسین پیش کیتا۔

محب وطن پاکستانی ہون پاروں احمد راہی ہوراں قومی ملی نغمیاں راہیں ملک و اسیاں نوں نہ صرف اوہناں دیاں ذمہ داریاں دی یاد نہیں دوائی۔ سگوں وطن دی سلامتی لئی دعا گووی نیں۔ اوہ چاہندے سن کہ ایہد اذرہ ذرہ روشن رہوے تے ایس باغ دے کسے پھل اُتے کدی وی خزاں نہ آوے۔ ایہہ سدا ہریا بھریا تے خوشبوواں کھلا ردا رہوے۔ اوہ سچے تے کھرے پاکستانی سن۔ اوہناں دا سمبندھ ترقی پسنداں نال سی تے ترقی پسنداں نہ نظریاں تے وچار رکھن والے لوکاں اُتے اکثر ملک دشمنی یاں پاکستان دی مخالفت کرن دا الزام دھریا جاندا۔ ایہو احمد راہی ہوراں نال ہويا۔ اوہناں نوں اپنی جنم بھوئیں امرتسر نال خاص لگاء تے محبت سی۔ ایسے لئی اوہناں امرتسر دے عنوان پٹھ اک نظم رچی۔ جیہدے وچ اوہناں جنم دھرتی بارے بھرویں محبت دا اظہار کیتا۔ نظم پکھوں ڈاکٹر ناہید شاہد اک واقعے نوں سانجھا کیتا:

”مجھے یاد ہے کہ جب احمد راہی نے ایک بڑی تقریب میں اپنی نظم امرتسر سنائی تو اس کے بعد کچھ اخبارات اور رسائل میں ان کے قومی و ملی تصورات پر بعض شکوک کا اظہار کیا گیا تھا“۔ (4)

احمد راہی ہوراں پاکستان دے قیام ویلے ایہدے حصول لئی سرگرم جماعتاں نال رل کے موڈھے نال موڈھالا کے کم کیتا، پر اوہ ونڈ ویلے ہون والے فساداں دے خلاف سن کیوں جے ایہدے نال نہ صرف مالی سگوں جانی نقصان ودھیرا ہو یا سی۔ احمد راہی موجب کسے نوں پتا نہیں سی پئی مسلماناں نوں اپنے گھر بار چھڈ کے ایس پاسے آنا پوے گاتے ہندوواں سکھاں نوں پرلے پاسے جانا پوے گا عام لوکاں دا خیال سی پئی ونڈ دے سارے معاملے باہمی رضامندی تے صلح صفائی نال طے ہوون گے، پر ہو یا الٹ۔ ایسے پاروں راہی صاحب دی شاعری جیہڑی تزئین وچ شامل اے اوہ نہ صرف اوس مالی تے جانی تباہی تے نقصان نوں بیان کردی اے سگوں سوانی نال ہون والیاں

زیادتیاں تے دھرو دامت وی کردی دسدی اے۔ احمد سلیم نال ہون والے مکالمے وچ جدوں اوہناں توں ”ترنجن“ تے امرتا پریتیم دی ”نویں رت“ دی شاعری بارے پچھیا گیا پئی ایہہ ونڈ دے خلاف اے تاں اوہناں بڑا بھرواں جواب دتا:

”امرتا پریتیم دے بارے میں نہیں کہہ سکدا۔ پراوہ اک ترقی پسند شاعرہ سی۔ پریت لڑی، پریت نگر اوہدا پس منظر اے۔ پریت نگر وی پاکستان دے حق وچ سی۔ کمیونسٹ پارٹی پاکستان دی حامی سی“۔ (5)

احمد راہی ہوراں دی تقریباً ساری شاعری وچ ایہہ تاثر اے، پراوہناں دی نظم ”کرشن چندر کے نام“ وچ اوہناں کرشن چندر نوں مخاطب کر دیاں آکھیا پئی اپنے حکمراناں دے آکھے لگ کے کمزور لوکاں اُتے ظلم کیتا اے۔ حالاں توں تاں ہمیش ای مظلوماں داساتھ دتاتے اوہناں نال وفا کیتی۔ جتھے کدھرے وی مظلوماں نال ظلم زیادتی تے نا انصافی ہوئی تیرا قلم اوہدے خلاف احتجاج کردار ہیا، پر کشمیر تے کشمیریاں اُتے ٹنن والے ظلماں اُتے توں تے تیرا قلم چپ اے۔ مطلب ایہہ تاں نہیں پئی توں اپنے حکمراناں دے اشارے تے مظلوماں نال ”پیمان وفا“ توڑ دتا اے۔ ڈھیر سوہنی نظم جیہدے ہر مصرعے تے اک اک شبد وچوں دکھ تے تکلیف دا احساس جھلکارے ماردا دسد اے۔ راہی صاحب، کرشن چندر نوں آکھیا:

دہر میں جب بھی کہیں، جب بھی کوئی ظلم ہوا
تیرا حساس قلم اُس پہ لہو رویا ہے
اُردو افسانے کے اے شعلہ بے باک بتا
آج کس فکر میں، کس سوچ میں، تو کھویا ہے (6)

وچاراں موجب گلاں کرنیاں ڈھیر سوکھیاں نیں، کہے نوں پورا کرنیاں اوہدے تے عمل کرنا ڈاڈھا دکھا اے۔ لکھاری ظلم تے جبر دے خلاف وڈے وڈے دعوے کر کے وڈے وڈے بول لکھدے نیں۔ طاقتور اگے اوہناں دے سارے بول تے دعوے دھرے دے دھرے رہ جانے نیں۔ ایسے گل دا اظہار راہی صاحب نے اپنی نظم وچ کیتا اے۔

احمد راہی ہو رہیں وطن دے نال وطن دے عظیم لوکاں نال وی محبت رکھدے سن۔ ایہدا ثبوت اوہناں دی نظم ”قائد اعظم کا فرمان“ اے۔ جیہدے وچ اوہناں پاکستان دے بانی قائد اعظم محمد علی جناح نال اپنی محبت تے عقیدت دا اظہار کیتا۔ ہور نظماں وچ اک نظم ”عزیز بھٹی“ وی شامل اے۔ جیہڑی اوہناں دے دیس پیار دے جذبے نوں اگھیر کے سامنے لیاؤندی اے۔ احمد راہی تے میجر عزیز بھٹی شہید نوں عقیدت دا خراج پیش کر دیاں آکھیا:

شہید قوم ذرا دیکھ اٹھا کے چادرِ خاک
 ترا وطن تری عظمت کے گیت گاتا ہے
 ترا نشان جو تو نے نہیں لیا آ کر
 وہ تیری قوم کے ماتھے پہ جگمگاتا ہے (7)

احمد راہی ہوراں دی وطن نال محبت دا اک ہور بھرواں حوالہ اوہناں دی دوھیاں دی نظم اے جیہدے دو جے حصے دے اخیر وچ اوہناں وطن نوں ماں داد دھ قرار دتا اے اوہدے نال اپنی عقیدت تے پیار دا کھلا ڈھلا اظہار وی کیتا۔ اوہ درد مند انسان تے پاکستانی سن۔ اوہ دو جیاں دے دکھاں وچ دکھی تے اوہناں دیاں خوشیاں وچ خوش ہون والے سن۔ اوہناں ہمیشہ محبت، امن، آشتی تے بھائی چارے دا پیغام دتا تے قلم نال ملک دی ترقی تے تعمیر وچ حصہ لیا۔ اوہناں دے نیڑے جنگ کسے طور تے وی مسئلے داخل نہیں ہوسکدی۔ کیوں جے جنگاں دے نتیجے وچ ہمیش نقصان ای ہوند اے، قوماں دا نقصان، نسلاں دا نقصان تے انساناں دا نقصان۔ اپنی نظم ”جنگ“ وچ امن دی فاختہ دا ذکر وی کیتا کہ اوہ امن دی فاختہ نوں خوش تے سلامت دیکھن دے چاہیوان نیں۔ اوہناں دی خواہش سی کہ دنیا وچ ہر پاسے خوشی، خوشحالی، امن، سکون تے پیار ای پیار ہووے۔ دکھاں درداں داناں تھوای نہ ہووے تے دنیا جنت نظیر بن جاوے۔ اوہناں دا دیس پیار دا جذبہ اوہناں دی پنجابی شاعری وچ وی اے۔ راہی صاحب نوں اپنے آبائی شہر امرتسر نال انتاں دا لگاؤ تے کھچ سی۔ ونڈ مگروں اوہناں نوں امرتسر چھڈنا پیا، فیروی اوہناں دی شہر نال محبت کدی گھٹ نہ ہوئی۔ کیوں جے اوہناں دا بچپن تے جوانی اوہ شہر وچ لکھی۔ اپنا علاقہ، اپنے لوک ایہتھوں تیکر پئی اوہناں دے بھیناں بھراواں تے ماں دی قبر وی اوہ شہر وچ ای رہ گئی۔ جیہدے اوہناں نوں سدا افسوس رہیا۔ اوہ جدوی امرتسر نال

تعلق رکھنے والے کسے جی نون ملدے تاں اوہناں دا دُکھ دونا ہو جاندا۔ اوہناں اپنی ماں دی قبر تے امرتسر وچھڑن رچھوں اک نظم لکھی۔ ایہہ نظم ”ترنجن“ توں بعد دی تخلیق اے۔ احمد سلیم ہوراں موجب ایہہ نظم پاکستان وچ کدھرے نہیں چھپی، پر اوہناں نون ایہہ بلراج سہنی ہوراں دے پاکستانی سفر نامے وچوں لکھی۔ جیہدا اک اک اکھراکھاں وچ سلائییاں پھیرن درگاسی۔

دیس والیو! آپنے دیس اندر

اسیں آئے ہاں وانگ پر دیسیاں دے

ایس مٹی دی لکھو وچ ماں میری

ستی پئی اے سمیاں دی ہوک بن کے

اس پانی نال پانی ہوئے نیر میرے

استھے آس تڑنی میری کوک بن کے (8)

نظم راہی صاحب نے پاکستان آئے بلراج سہنی نون سنائی۔ جیہنوں سُن کے پنڈی تے بھیرے توں وچھڑ جاوے والے بلراج سہنی دے اپنے دُکھ بھرے ہو گئے۔ احمد راہی دی بلراج سہنی نال دو جی ملاقات ریلوے سٹیشن تے اوہناں نون ٹورن ویلے ہوئی۔ مگروں احمد راہی ہوراں اک ہور نظم لکھی۔ جیہدا وچ اوہناں اپنے دیس، اپنی جنم بھومی توں وچھوڑے دے دُکھ نون اک ہور ڈھبوں بیان کردیاں ایہدا کارن بنن والی ونڈ دا ذکر بڑے سچجے تے متاثر کن انداز وچ کیتا۔ انظم داسرناواں ”بلراج سہنی نون“ اے۔

راہی صاحب دی قومی تے ملی جذبیاں دی ترجمان شاعری دیس بارے نہ صرف اوہناں دیاں دلی کیفیتیاں دی ترجمان اے سگوں ایہہ ہر اوس سچے پاکستانی دے دل دی آواز اے۔ جیہدا اپنے دیس تے دھرتی نون ماں دا درجا دیندا اے۔ اولاد دا وجود ماں نال اے۔ انج ای عوام دا وجود وطن نال ہوندا اے۔ احمد راہی ہوراں کھلے ڈلھے ڈھنگ نال عام فہم تے سادہ شبدیں دا ورتارا کردیاں اپنے جذبیاں تے سدھراں نون شعراں دا بانا پوایا۔ شاعری اوہناں دی شہرت دا کارن تے نہیں، پر بہت سارے تخلیقی کماں وچ ایہدا حصہ اے۔ اوہناں ایس کھیترو وچ بہت کم تے نہیں کیتا، پر جنواوی کیتا اوہنے عوام توں قبولیت تے مقبولیت دی ماننا کھٹی۔

حوالے

1. Ahmad Rahi, Rutt Aaey Rutt Jaey, Lahore: Frontier Post Publications, 1st Edition, 1993, P:112-113
2. Ibid, P:114-115
3. Ibid, P:120
4. Naheed Shahid, Dr, Ahmad Rahi: shakhsiyat Aur Fun, Islamabad: Academy Adbiyaat Pakistan, 2007, P:79
5. Ahmad Saleem, Ahmad Rahi: Bataan Mulaqataan, Islamabad: Dost Publications, 2005, P:89
6. Ahmad Rahi, Rag-e-Jaan, Lahore: Alhamd Publications, 2005, P:57
7. Ibid, P:86
8. Ahmad Rahi: Bataan Mulaqataan, P:60-61